

VILLE KIVIMÄKI
KIRSI-MARIA HYTÖNEN
PETRI KARONEN
ANTTI MALINEN

SODAT JA 1900-LUVUN SUOMALAISUUDET: SOTA KANSALLISTEN IDENTITEETTIE RAKENTAJANA JA PURKAJANA

Kansakunnat rakentavat synnystään ja historiastaan itselleen myyttisiä kertomuksia, jotka usein liittyvät sotaan. Näin on tehty – ja tehdään – myös Suomessa. Suomalaisia identiteettejä rakennetaan, käsitellään ja puretaan edelleenkin suhteessa menneisiin sotiin, joihin osallistuminen on ollut eri ryhmille eräänlainen pääsylippu suomalaisuuteen. Tässä luvussa paneudumme siihen, mitä merkityksiä sodilla on ollut suomalaisuuden määrittelyssä. Millä tavoin juuri sodista on haettu erityistä suomalaisuutta? Tarkastelun pääpaino on 1900-luvun neljässä sodassa.

KANSAKUNNILLA JA VALTIOILLA on omat syntymyytinsä, joiden varaan kertomusta yhteisestä kansasta on rakennettu. Osa myyteistä sijoittuu muinaiseen menneisyyteen – näin on esimerkiksi *Kalevalan* kaltaisten kansalliseeposten kohdalla. Osa myyteistä puolestaan kietoutuu historiallisten hetkien, kuten vallankumouksen, sodan tai muun dramaattisen tapahtuman ympärille. Yhteistä näille myyteille on

yleensä niiden väkivaltaisuus: uusi, muodostuva kansakunta saa marttyyrinsa, yhteisön edestä joudutaan kamppailemaan ja oman yhteisön rajat määrittyvät suhteessa ulkopuoliseen viholliseen. Nationalismitutkimuksessa on jo pitkään kiinnitetty huomiota siihen, kuinka kansakunnille on ominaista perustella syntynsä ja olemassaolonsa juuri edestään annetuilla veriuhereilla, jotka ”ruokkivat” yhteisöään vahvistamalla ja uusintamalla sitä. Kansakunnan puolesta uhrautuneiden sankareiden muistoa vaalitaan ahkeraan niin virallisissa kuin epämuodollisissakin rituaaleissa ja laajemmin kollektiivisessa muistikulttuurissa.¹

Tällainen myyttinen rakenne voidaan löytää hyvin erilaisten kansakuntien synty- ja kasvukertomusten taustalta. On esimerkiksi silmiinpistävä, kuinka samaan tahtiin modernit eurooppalaiset kansakunnat 1800-luvulla ryhtyivät pystyttämään sankarimonumentteja sodassa kuolleille kansalaisilleen – ja kuinka näiden patsaiden ja muistorituaalien muoto muistutti ja muistuttaa yhä niin läheisesti toisiaan.² Nationalismissa onkin paradoksaalisesti kyse voimakkaan ylijaraisesta ideologisesta ilmiöstä, jossa juuri vapaus- ja itsenäisyysodissa annetuilla yhteisillä uhreilla on olennainen rooli.

Myyttisen rakenteen samankaltaisuudesta huolimatta uhreille, sankareille ja sodille itselleen annetut merkitykset eivät silti ole säröttömiä monoliitteja, vaikka paine yhdenmukaisuuteen onkin usein kova. Länsimaissa demokratioissa saavutetaan harvoin, jos koskaan, konsensus kansallisen yhteisön luonteesta, rajoista, historiasta ja tulevaisuudesta. Sen sijaan kansalliset myytit tarjoavat julkisen areenan jatkuville poliittisille kamppailuille. Tulkitsemalla uudelleen kollektiivisesti keskeisiä tapahtumia kansakunnat elävät ja muuntuvat. Kun kansallista omakuvaa projisoidaan yhteiseksi koettuihin uhreihin ja sankareihin, määrittelykiistat niiden olemuksesta ovat aina samalla kiistoja siitä, mikä kuuluu osaksi jaettua identiteettiä ja mikä puolestaan lohkoutuu siitä pois.

Näistä lähtökohdista tarkastelemme suomalaisuuden suhdetta sotiin: kuinka sodat ovat rakentaneet suomalaisten kollektiivista identiteettiä ja kuinka nuo identiteetit ovat vuorostaan muuntuneet ja osin purkautuneetkin suhteessa sotiin? Sodan kautta on sekä integroiduttu osaksi suomalaista kansakuntaa että määritelty suomalaisuuden toiseuksia. Erityisasemaan tarkastelussa nousevat itsenäisyyden ajan neljä sotaa vuosina

1 Ahlbäck ym. 2017; Tepora 2011.

2 Koselleck 1994, 10–13.

1918 ja 1939–1945, mutta samalla on tärkeä huomata, että sodan ja suomalaisuuden kytkeytyminen toisiinsa on jo paljon varhaisempi ilmiö.

Varhaiset sodat ja kansallisen identiteetin muotoutuminen

Suomalaisilla on sekä sodan sankareina että sodan kärsijöinä pitkät juuret. Jo 1700-luvulla suomalaiset esitettiin ryhmänä, joka sai vuosisadasta toiseen kärsiä idästä tulevista hyökkäyksistä. Vaikka käsitykset ruotsalaisten puolustautumisesta Venäjää vastaan ”viimeiseen suomalaiseen” tai ajatus suomalaisten Ruotsin *vallan* aikana maksamasta ”veriverosta” muotoiltiin vasta 1800-luvulla, silti jo varhain käytettiin samantyyllistä retoriikkaa. Tähän liittyy viimeistään 1900-luvun alussa keksitty ajatus Suomesta (ja tuolloin siis suuriruhtinaskunnasta) lännen itäisimpänä etuvartiona. Käsitystä levittivät niin populaarijulkaisut kuin vakavasti otettavat, tutkimukseen perustuvat kirjasarjat, kuten erittäin suosituksi osoittautunut *Oma Maa*.³

Vastaavasti suunnilleen nykyisen Suomen alueella asuneista Ruotsin kuninkaan alamaisista luotiin kuvaa erinomaisina sotilaina jo ennen 1800-lukua: kuvaa pönkittivät paitsi ”suomalaisen kansakunnan” (*Finska nationen*) omat edustajat myös asiaa keskusvallan ”ruotsalaisesta” näkökulmasta tarkastelleet havainnoitsijat. Pohjanlahden länsipuolen valtiat vahvistivat tällä retoriikalla omaakin soturikunniaansa, sillä yleisen käsityksen mukaan ruotsalaiset olivat valloittaneet Pohjanlahden itäpuoliset alueet ja niiden asukkaat keskiajalla. Suomalaisen ”sotaisuus” korosti tätä saavutusta. Suomenniemen väestölle asialla oli iso merkitys, koska se kertoi omalla tavallaan vahvuudesta, sitkeydestä ja taitavuudesta. Edelleen 1800-luvulla suomalaiset esitettiin soturi- tai sotilaskansana, joka oli ollut merkittävässä roolissa aina, kun puolustettiin omaa maata tai oltiin Ruotsin kuninkaan rinnalla taistelemassa Euroopan sotatantereilla.⁴

Näin orastava suomalainen identiteetti ja sotamaine liitettiin aikaisessa vaiheessa yhteen. Erityisesti 30-vuotisesta sodasta muodostui suomalaisen sotataidon myyttinen huipennus, sillä suomalaisista maalaismiehistä koottujen ratsuväkiosastojen (hakkapeliitat) sanottiin ratkaisseensa urhoollisuudellaan monia taisteluja ja esittäneen taitavien komentajiensa johdolla miehettä otteita ympäri Keski-Eurooppaa. Kun Ruotsin osal-

3 Karonen & Räihä 2014, 37–38; Karonen & Villstrand 2014, 150–151; Räihä & Karonen 2016. Ks. luku ”Kertomus Suomen historiasta” tässä teoksessa.

4 Käsitteestä soturi- ja sotilaskansa, ks. Karonen & Villstrand 2014, 151.

listuminen sotaan vuosina 1630–1648 esitettiin pitkään aatteellisena uskonsotana eikä suurvaltapolitiittisena kamppailuna, suomalaissoturit saivat kirjallisuudessa auran hurskaina luterilaisuuden esitaistelijoina. Hakkapeliitta-diskurssiin kuului myös käsitys siitä, että suomalaiset olivat vastustajien joukossa pelättyjä ja tunnustettuja sotilaita.⁵ Hakkapeliittojen merkitys suomalaisen omakuvan rakentajana tuli sittemmin näkyviin monissa yhteyksissä, kuten esimerkiksi vielä vuonna 1932, kun Suomen Historiallisessa Seurassa pohdittiin Kustaa II Aadolfin Lützenissä kaatumisen 300-vuotismuiston kunnioittamista. Seura hyväksyi sankarikuninkaan muistamisen, mutta piti samalla erityisen tärkeänä, että ”oli koetettava saada aikaan patsas, joka kuvaa hakkapeliittain mainetyötä ja suomalaisten sitkeyttä ja voimaa sodan ja rauhantöissä ja jossa samalla on Kustaa Aadolfin ja suomalaisten sotapäälliköiden Stålhandsken ja Kustaa Hornin muisto ikuistettuna”.⁶ Hakkapeliitat samaistettiin suuremmitta ongelmitta suomalaisiksi joukoiksi – ruotsalaisuus jäi taka-alalle.

Eliitin edustajien ajatusten notkeudesta kertoo, kuinka 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa Suomen ”oman” sotavoiman lakkautukseen saakka korostettiin suomalaisten uskollisuutta Venäjän keisarille. Keisari Aleksanteri I:n Porvoon valtiopäivillä 1809 tekemää päätöstä hajottaa ruotuarmeija pidettiin pidemmällä tähtäimellä virheellisenä: viitattiin siihen, että armeijan demobilisaatio teki suuresta joukosta entisiä ruotusotilaita yhteisöjensä elättejä, ja upseerien lakkautuspalkat veivät nekin ison osan valtion budjetista. Samalla rahalla olisi pystytty vahvistamaan ”omia” sotavoimia. Käytännössä oli tyydyttävä osoittamaan uskollisuutta Venäjän keisarille palkkaamalla värvättyjä yksiköitä, joita sitten käytettiin tukahduttamaan eri puolilla keisarikuntaa puhjenneita levottomuuksia. Siksi 1800-luvun sodista tai niihin osallistuneista ei ollut aineksia sankaritarinoihin. Varsinkin 1900-luvun sortokausista alkaen keisarikunnan valtavassa sotalaitoksessa edenneitä suomalaissyntyisiä upseereita ei heitäkään liikaa korostettu. Sen sijaan Haminassa toimineen Suomen kadettikoulun (ruotsiksi *Finska kadettkåren*) roolia eliittikouluna alleviivattiin kaikissa yhteyksissä.⁷

Tällaisessa tilanteessa oli perusteltua katsoa menneisiin sotiin, mutta mieluusti edellä mainitut uhkakuvat muistaen. Niinpä esimerkiksi ison-

5 Nykyaikainen tutkimus on sittemmin muuttanut vahvasti tätä kuvaa, ks. erityisesti Lappalainen 1989, 135–152; 2001; Villstrand 2011, 95, 125, 160, 230; Pleiss 2017. Silti vastaavia myyttisiä näkemyksiä hakkapeliitoista on varsin tuoreissakin suomalaissa aihepiirin oppikirjoissa, ks. Holmén 2009.

6 SHS pöytäkirjat 29.2.1932, 102; Engman 1990, 566–591.

7 Ks. esim. Jalonen 2014; 2015; Screen & Syrjö 2003; Karonen & Villstrand 2014, 168.

vihan kauhuista kirjoitettiin laajasti 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Näissäkin yhteyksissä korostui oman, tehokkaan ja hyvin johdetun sotalaitoksen tarve. Erityisen selvästi se näkyi Suomen sodan (1808–1809) käsittelyssä, jossa luonnollisesti Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoilla* oli oma merkittävä roolinsa. Yksittäisistä sankariteoista ja kunniakkaista taisteluista huolimatta sota oli täydellinen katastrofi ja trauma, jonka myötä vanha valtioyhteys Ruotsiin katkesi. Juuri tästä syystä sota kuitenkin mahdollisti oman suomalaisen identiteetin rakentamisen 1800-luvun mittaan. Etenkin itsenäistymisen jälkeen Suomen sota toimi varoittavana esimerkkinä siitä, mitä tapahtuisi, jos vihollinen laskettaisiin jokseenkin taisteluitta maahan. Sodan kokemukset olivat mielessä esimerkiksi 1920- ja 1930-luvun sotakorkeakoulun taktiikan ja strategian opetuksessa: opettajathan olivat parhaasta päästä historiantutkijoita, kuten Einar W. Juvelius (myöh. Juva) ja hänen oppilaansa Arvi Korhonen. Kummankin tuotannossa toisen maailmansodan alla, aikana ja vielä sodan jälkeenkin korostuivat historian opetukset, vahvan puolustuslaitoksen suuri merkitys ja suomalaisten sotilaiden tunnustettu urhoollisuus.⁸

Vapaussota joka jakoi kansan

Vuoden 1918 sisällissota puhkesi maassa, jossa ei ollut omaa armeijaa ja jossa sotilaalliset perinteet olivat kuihtuneet ohuiksi. Viimeistään kun vuoden 1878 asevelvollisuuslakiin perustunut pieni suomalainen asevelvollisuusarmeija oli 1900-luvun kutsuntalakkojen myötä lakkautettu, Suomi oli jäänyt sivuun kehityksestä, jossa laajoista asevelvollisuusarmeijoista muodostui eurooppalaisten kansallisvaltioiden yksi keskeisimmistä valtiollisista instituutioista rauhan ajanakin. Vastakkain asettui siis tammikuussa 1918 kaksi amatööriarmeijaa, joista kumpikin julisti taistelevansa vapauden puolesta. Voittoisa valkoinen armeija rakensi vuoden 1918 ympärille oman vapaussotatulkintansa, joka joulukuun 6. päivän 1917 siiaan korosti maan sodassa veriuhrin saavutettua itsenäistymistä. Kansallisena alkumyyttinä vuosi 1918 oli kuitenkin alusta alkaen ongelmallinen, sillä se joko kielsi konfliktin luonteen sisällissotana tai (mikäli tunnusti edellisen) jakoi kansan kahtia voittajiin ja häviäjiin.

Sisällissodan muistikulttuuri oli siis voimakkaasti jakautunut. Sodan jälkeen valkoisen osapuolen valtakunnallisissa ja paikallisissa muisto-

8 Ks. esim. Juva 1942; Juva 1943; Elfvengren & Turtola 2005, 7–10; Karonen 2019.

juhliissa palauduttiin voimakkaasti vapaussodan eetokseen: venäläisen sotaväen häätämiseen maasta ja vieraan vallan käytyreinä nähtyjen punaisten lyömiseen. Eheyttämisen sijaan muistojuhlat pitivät yllä konfliktia vielä 1930-luvullakin, usein talvisotaan asti.⁹ Saksaan lähteneiden ja sieltä valkoisen armeijan palvelukseen 1918 palanneiden jääkäreiden ympärille rakentui vahva sankarikultti, joka korosti nuorukaisten miehekkästä sotilaallisuutta sekä isänmaallista uhrivalmiutta ja päättäväisyyttä. Jääkäreiden osuus valkoisessa terrorissa ei luonnollisestikaan istunut sankarikulttiin, vaikka hävinneiden punaisten keskuudessa tämäkin muisto eli.¹⁰

Virallisiin puolustusvoimiin läheisesti kytkeytynyt suojeluskuntajärjestö oli itsessään suora linkki vuoden 1918 ”talonpoikaisarmeijaan”, ja se toimi eri poliittisia puolueita edustavan valkoisen, porvarillisen Suomen tärkeimpänä yhteisenä nimittäjänä. Sen sijaan vuonna 1929 perustettu Vapaussodan Rintamamiesten Liitto oli jo selvästi radikaalimpi, äärioikeistoon kallellaan oleva järjestö, joka Lapuan liikkeen ja sittemmin isänmaallisen kansanliikkeen tavoin piti yllä kiihkeää taisteluretoriikkaa kaikkea punaista tai ”epäisänmaalliseksi” kokemaansa vastaan. Liitto toimi rekrytointialustana 1930-luvun suomalaiselle äärioikeistolle ja muistutti näin läheisesti vastaavia ensimmäisen maailmansodan oikeistolaisia veteraanijärjestöjä muualla Euroopassa.¹¹

Suojeluskuntajärjestön asema vuoden 1918 muiston vaalijana ja muokkaajana muodostui 1930-luvun mittaan kiinnostavaksi. Se säilytti luonnollisesti valkoisen luonteensa ja jatkoi vuoden 1918 juhlamista voitokkaana vapaussotana. Suojeluskuntajärjestö oli kuitenkin Vapaussodan Rintamamiesten Liittoa poliittisesti heterogeenisempi ja kannatukseltaan monin verroin laajapohjaisempi ja säilytti yhteyden maltilliseen porvarilliseen keskustaan. Suojeluskuntien nimissä ei myöskään voitu yksimielisesti mobilisoida joukkoja äärioikeiston taakse, kun fasismi nosti Suomessakin päätään. Vuonna 1930 kysymys suojeluskuntien aseoitumisesta suhteessa radikaaleihin, ulkoparlamentaarisiiin toimintatapoihin oli vielä avoin, mikä teki Lapuan liikkeelle mahdolliseksi hyödyntää pelotetta talonpoikaisarmeijan uudesta noususta ”punaista vaaraa” ja ylipäätään kaikkea demokraattista ”puoluepolitikointia” vastaan. Mäntsälän epäonnistunut kapina alkuvuodesta 1932 kuitenkin teki selväksi, ettei ää-

9 Roselius 2010.

10 Ahlbäck 2018.

11 Silvennoinen ym. 2016; vrt. Gerwarth & Horne 2013.

riioikeistolainen vallankaappaus saisi suojeluskuntien yksimielistä tukea, vaan johtaisi hajaantumiseen. Paluu vuoden 1918 ehdottomaan taistelusetelmaan ja valkoisen puhdistuksen loppuun saattamiseen ei lopulta onnistunut.¹²

Näin 1930-luvun loppua kohden aukeni tilaa varovaiselle liennytykselle entisten vihollisten välillä. Tärkeä indikaattori oli 6.12.1937, jolloin vietettiin itsenäistymisen 20-vuotisjuhlaa. Myös työväenjärjestöt osallistuivat juhlallisuuksiin innokkaasti ja laajalla kannatuksella: vuoden 1917 muistamisella haluttiin alleviivata, että itsenäisyys oli todellakin saavutettu silloin eikä vuoden 1918 sodassa. Sosiaalidemokraatit olivat hallitusvastuussa yhdessä maalaisliiton, edistyspuolueen ja ruotsalaisen kansanpuolueen kanssa, joten vasemmisto oli näkyvästi edustettuna valtiollisissa juhlatilaisuuksissa. Sen sijaan äärioikeiston piirissä tilanteeseen oltiin pettyneitä ja turhautuneita: vuoden 1918 vapaussotatulkinta näytti olevan vaarassa joutua marginaaliin. Valkoinen konsensus hajosi, eikä suomalaisuus enää ykskantaan määrittynyt isänmaallisuus–epäisänmaallisuus-akselilla sisällissodan jakolinjan mukaan.¹³ Samaan aikaan suojeluskuntajärjestön sisällä varhainen 1920-luvun kuva militanteista valkoisista ”so-tureista” oli muuttumassa maltillisemmaksi.¹⁴

Suojeluskuntajärjestön vastinparina naisille toimi Lotta Svärd -järjestö. Harmaaseen sarkaan sonnustautuneet lotat yhdistivät kiinnostavalla tavalla naiseuden sotilaalliseen univormuun. Järjestö pyrki rakentamaan ja pitämään yllä sukupuolieroa suhteessa asetta kantaviin miehiin: naisten tehtäväkentäksi määriteltiin huolto-, hoiva- ja avustustyö. Suojeluskuntalaisuuteenkin liittyi jossain määrin uskonnon merkitys, mutta lotta-aatteessa uskonnollisuus ja konservatiivinen isänmaallisuus yhdistyivät erittäin voimakkaasti – jopa siinä määrin, että lottia on kutsuttu ”protestanttis-nationalistiseksi nunniksi”. Ideologisella tasolla luonnehdinnassa on perää, ja se alleviivaa luterilaisuuden ja nationalismien vahvaa sidettä Suomessa. Käytännön lottatyössä uskonnon merkitys lienee kuitenkin vaihdellut paljon. Lotta- ja suojeluskuntajärjestöt sukupuolen mukaan eriytyneine lapsi- ja nuoriso-osastoineen muodostivat porvarillisen ”maanpuolustusperheen”, jossa perheenjäsenten vapaa-aika täyttyi maanpuolustusriennoista. Perheideologialtaan malli oli periaatteessa konservatiivinen, mutta toisaalta lotille avautui 1930-luvun mittaan itsenäisempi rooli kuin

12 Kettunen 1998; Siltala 1985.

13 Tepora 2011, 179–188.

14 Nevala-Nurmi 2012, 290–292.

pelkkä suojeluskuntajärjestön avustaminen. Lottajärjestö muodostuikin naisille merkittäväksi julkisen toiminnan areenaksi.¹⁵

Vuotta 1918 koskeva sotienvälinen muistikulttuuri ei muodostunut molempien osapuolten suhteen tasaveroiseksi. Virallisessa muistikulttuurissa vallitsi vähintään talvisotaan saakka valkoinen hegemonia, vaikka valkoisuuden määritelmässä oli suurtakin vaihtelua. Vuoden 1918 muistaminen oli lisäksi voimakkaan paikallinen ilmiö, niin että sodan muistoa pidettiin yllä toistuvissa virallisissa ja epävirallisissa seremonioissa kunkin paikkakunnan omilla muistin paikoilla. Vuoden 1939 loppuun mennessä sodan valkoisen osapuolen muistomerkkejä oli pystytetty yhteensä 370 kappaletta – niistä myös pieni osa saksalaisille ja ruotsalaisille sotilaille – ja muistomerkit kattoivat alueellisesti lähes koko Suomen. Tätä vastoin punaisen osapuolen virallisia muistomerkkejä oli pystytetty vain 15, joskin näiden lisäksi perheet, työväenjärjestöt ja yksityishenkilöt pitivät yllä epävirallista muistamiskulttuuria tunnetuilla punaisten teloitus- ja hautapaikoilla. Vasemmiston vahvoilla kannatusalueilla tästä punaisesta muistikulttuurista tuli joka tapauksessa voimakas osa paikallista vuoden 1918 muistoa, joka haastoi valkoista vapaussotatulkintaa ja vahvisti työväestön omaa yhteisöllistä identiteettiä ja perinnettä.¹⁶

Sota, kansa ja kansanluonne

Sota muokkasi suomalaisten identiteettejä myös tulevaisuudenodotuksena, erityisesti suhteessa maanpuolustukseen ja uuteen mahdolliseen sotaan itänaapurია vastaan. Vuosien 1917–1918 kokemusten myötä Suomessa kasvoi nopeasti voimakas venäläisvihan perinne, jossa negatiiviset etniset stereotyyppit yhdistettiin bolševismiin ja ateismiin. Erityisesti valkoisten aktivistipiirien, jääkärien ja oikeistolehdistön rakentamasta ”ryssävihasta” kasvoi yksi 1920–1930-lukujen aatteellisista valtavirtauksista Suomessa; nuoren maan itsenäistä identiteettiä ja käsitystä suomalaisesta kansanluonteesta muotoiltiin vastakkainasettelulla Neuvosto-Venäjän edustamaan ”aasialaisuuteen”, kommunismiin, ”barbaarisuuteen” ja muuhun toiseuteen.¹⁷ Ajatukseen liittyi, että taistelu itää vastaan oli suomalaisten ikaikainen kohtalo, joka toistui sukupolvelta toiselle – tulevaisuudessa-

15 Sulamaa 2009; Nevala-Nurmi 2012, 282–295.

16 Peltonen 2003, 294–299; muistamisen paikallisuudesta ks. myös Roselius 2010; Siironen 2012.

17 Ks. esim. Immonen 1987; Karemaa 1998.

Suomalaisten hakkapeliittojen edesottamukset 30-vuotisessa sodassa ovat olleet osa kansallista kertomusta suomalaisista uljaana soturikansana. Kuvassa kenraali Mannerheim osallistuu Lützenin taistelun 300-vuotismuistojuhlaan Ruotsin kruununprinssi Gustaf Adolfin ja saksalaisten isäntien seurassa 6.11.1932. *Museovirasto, Historian kuvakokoelma, kuvaaja L. Hoenisch.*

kin. Yli sata vuotta kestänyt rauhanjakso osana Venäjän valtakuntaa pyyhkiytyi tästä historiasta pois.

Sodan ja suomalaisuuden keskinäinen kytös on kiinnostava asevelvollisuudesta käydyissä julkisissa keskusteluissa 1920- ja 1930-luvuilla. Vaikka vuonna 1918 valkoisen armeijan enemmistö oli otettu palvelukseen asevelvollisina ja punakaartiinkin otettiin väkeä pakolla, sisällissodan molempien osapuolten joukoilla oli vapaaehtoinen leima.¹⁸ Monessa maassa vain miehille rajattua äänioikeutta perusteltiin asevelvollisuudella – näissä maissa armeijan käyminen ja kansalaisoikeudet liittyivät niin retoriikassa kuin käytännössä yhteen ja jättivät naiset poliittisen osallisuuden ulkopuolelle. Suomessa koko miespuolista väestöä koskeva laaja asevelvollis-

¹⁸ Manninen 1974.

suusarmeija sekä siihen kytkeytyvät käsitykset (mies)kansalaisuudesta olivat vielä vieras uutuus. Esimerkiksi tästä käy naisten varhainen äänioikeus Suomessa. Vuonna 1906 säädetty valtiollisten vaalien äänioikeus oli yleinen ja sukupuolille yhtäläinen, eikä sitä sidottu asevelvollisuuteen.

Vaikka miesten yleinen asevelvollisuus ymmärretään yhä edelleen juuri ”suomalaisena” instituutiona, toteutunut malli ei ollut sisällissodan jälkilanteessa mitenkään itsestään selvä. Kysymys oli samanlainen muissakin ensimmäisen maailmansodan jälkeen itsenäistyneissä valtioissa: millainen maan omasta armeijasta tulisi tehdä? Välttömästi sodan jälkeen sosiaalidemokraateilla ei Suomessa ollut asiaan sananvaltaa, mutta sen sijaan poliittisesti voimakas maalaisliitto suhtautui epäluuloisesti ”militaristiseen” asevelvollisuusjärjestelmään. Kritiikin keskeisenä ajatuksena oli suomalaisen miehen luontainen soturivaisto ja kyky puolustaa kotiaan sekä tasavaltalainen ihanne ennemmin suojeluskuntien kaltaisesta kansanmiliisistä kuin kasarmikuriin ja tiukkaan hierarkiaan perustuvasta vakinaisesta armeijasta. Sosiaalidemokraattien palatessa poliittiselle areenalle esiin nousi myös puhtaasti pasifistinen kansalaisihanne. Toteutunut asevelvollisuusjärjestelmä sai siis osakseen laajaa kritiikkiä, jossa armeijaan liitettiin moraalisesti korruptoivia ja mentaliteetiltaan ”epäsuomalaisia” elementtejä.¹⁹

Kritiikki jatkui läpi 1920- ja 1930-lukujen. Etenkin alkuun asevelvollisuutta rakennettiin saksalaisten ja venäläisten sotilaskasvatusoppien varaan, sillä käytännössä ainoat koulutetut upseerit olivat joko jääkäreitä tai palvelleet tsaarin armeijassa. Tällainen vierasperäinen armeijaeetos tuntui istuvan huonosti suomalaiseen omakuvaan vapaiden mieskansalaisten maanpuolustusvelvollisuudesta. Myös armeija reagoi kritiikkiin: oman sotilaspedagogiikan kehittyessä 1930-luvulla ihanteeksi muodostui ”preussilaisen” mallin sijaan suomalainen ”kansanarmeija”, jonka toiminta ei perustunut muodolliseen kuriin vaan sisäistetylle isänmaallisuudelle ja miesten velvollisuudentunnolle tasavertaisina kansalaisina. On itsestään selvää, ettei tällainen ideaali toteutunut kasarmeilla läheskään sellaiseenaan, jos toteutui laisinkaan. Merkittävää silti on, että 1930-luvun mittaan myös sosiaalidemokraattien suhde armeijaan muuttui myönteisemmäksi. Periaatteessa tasavaltalaisena ja epäpoliittisena instituutiona puolustusvoimat toimi valkoisten suojeluskuntien vastapainona, vaikka tosiasiallisesti armeijan kantaupseeristo voidaan lukea kokonaisuudessaan ”val-

19 Ahlbäck 2014; Kannisto 2016.

koisen Suomen” ydinjoukkoon.²⁰ Talvisotaan saakka puolustusvoimien lippujuhlaa vietettiin toukokuun 16. päivä valkoisen armeijan vuoden 1918 voitonparaatin muistoksi. Myös lotta- ja suojeluskuntajärjestöjen elimellinen suhde puolustusvoimiin alleviivasi poliittista epätasapainoa.

Poliittisesti jakautuneiden identiteettien lisäksi sisällissota ja sen jälkeinen tilanne loivat uudenlaista kiinnostusta tutkia ja ymmärtää suomalaisia ja heidän käyttäytymistään. Sotien ja laajemmin niiden tuottamien kriisiolojen on nähty paljastavan jotakin olennaista kansanluonteesta. Vuoden 1918 jälkeisissä aikalaispuheenvuoroissa nostettiin usein esille ihmisluonnon irrationalisuus, ”punaiset viettiensä ja vaistoja varassa toimivina olentoina”. Ajatus ihmisten luonnollisesta eriarvoisuudesta kääntyi helposti käsitykseksi toisten vähempiarvoisuudesta, ja vasemmistolaisuus lohkottiin pois ”isänmaallisista” kansalaispiireistä.²¹ Kuitenkin sisällissodan jälkeen tarkasteltiin myös kriittisesti sodan tuottamia kansanluonteen ”paljastuksia” ja näiden sijaan vaadittiin tutkimukseen ja tieteeseen pohjautuvia tulkintoja. Muun muassa yhteiskunta- ja asuntopolojen vaikutusta työväenluokan hyvinvointiin käsittelevä tutkimus ja sen ympärillä käyty keskustelu tuottivat ainesosia laajempaan identiteettipoliittiseen arviointiin.²²

Sisällissota toimi siis eräänlaisena herättävänä kriisinä, joka pakotti yhteiskunnan uudelleenarvioimaan vanhaa, kansallisromanttista käsitystä suomalaisuudesta. Maltilliset reformistit, varsinkin sosiaali- ja yhteiskuntapolitiikot, alkoivat vaatia tutkimustietoon pohjautuvaa politiikkaa. Kysyttiin, minkälaiset olosuhteet ajoivat ihmiset kapinalliseen toimintaan ja mitkä tekijät synnyttivät epäoikeudenmukaisuuden kokemuksia. Tiedon intressi pohjattiin näkemykseen ”kokonaisuuden edusta”, ajatukseen kansakunnan sisäisen koheesion välttämättömydestä. Yhteiskuntaolojen parantamisen lisäksi aikalaistulkintoissa asetettiin olennaiseksi tekijäksi kansalaiskasvatus, jonka tehostaminen nähtiin välttämättömäksi paitsi vuoden 1918 tapahtumien, myös laajemmin kansanvaltaisen demokratian toimintakyvyn valossa. Yleisen äänioikeuden nähtiin edellyttävän, että jokainen kansalainen olisi kykenevä luomaan jonkinlaisen kannan suhteessa ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin ja poliittisiin kysymyksiin. Kansalaiskasvatusta vaadittiin, koska valtaa ei voinut jättää valistumattomien käsiin. Kansalaiskasvatuksessa olennaiseen rooliin nousi oppivelvollisuus,

20 Mälkki 2008; Ahlbäck 2014; Kronlund ym. 1988.

21 Ketonen 1983, 129–130; Siltala 2009.

22 Ks. esim. Kuusi 1923, 1924.

jota koskeva laki säädettiin vuonna 1921. Yhteiskunta tarvitsi hyviä, tietyt perustiedot ja -taidot omaavia kansalaisia, ja koulun tehtävä oli kasvattaa sellaisia.²³

Suomalaista nationalismia elähdytti 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa edistysuskoinen ajatus sivistyvistä kansasta, joka tietoisena itsettään tarttui oman kohtalonsa peräsimeen. Vuoden 1918 katkerasta pettymyksestä huolimatta valistuksen projekti jatkui edelleen sisällissodan jälkeisessä ajattelussa, mikä on nähtävissä varsinkin maltillisten reformistien puheenvuoroissa.²⁴ Hyvään kansalaisuuteen sisällytettiin monia arvoja, jotka samalla heijastelivat reformistien kuvaa itsestään: kyky kriittiseen ajatteluun, luonteen lujuus ja voima sekä henkinen tarmo, joka näyttäytyi yritteliäisyytenä, päättäväisyytenä ja kykynä keskittyä ahkeraan, vaivaakin kysyvään työskentelyyn. Toisaalta hyvään kansalaisuuteen sisältyi velvollisuudentunto, synnynnäinen rehellisyys ja oikeamielisyys, joka tunnusti kanssaihminen luontaisen tasa-arvoisuuden ja oikeuden sosiaalisiin kohoamismahdollisuuksiin.²⁵

Sodan ja suomalaisuuden välistä yhteyttä ruotivissa aikalaisanalyyseissä ei ainoastaan tarkasteltu suomalaisten suhdetta ja asennetta yhteiskuntakokonaisuuteen vaan myös laajemmin suomalaisten elämäntapojen ja asenteiden muutosta, esimerkiksi suhteessa alkoholiin ja rahaan. Ensimmäisen maailmansodan, sisällissota mukaan lukien, esitettiin raastaaneen suomalaista tapakulttuuria ja vaikuttaneen kielteisesti muun muassa miehuutta koskeviin käsityksiin. Kun sotilaspiireissä alkoholinkäyttö lisääntyi vuoden 1918 jälkeen, tämä toi mukanaan uudenlaisen ”miehekyyden sädekehän” juomiseen.²⁶ Aikalaisarvioissa suhtauduttiin kriittisesti sodanjälkeiseen keinotteluun ja voitontavoitteluun, ”kultaisen vasikan palvontaan”. Sodan nähtiin kiihdyttäneen monia muutoksia, muun muassa yksilökeskeisen ja materialistisen maailmankuvan vahvistumista, mutta tulkinnoissa pohjimmaisena syynä nähtiin kuitenkin 1800-luvun lopun lainsäädännölliset muutokset, ensisijaisesti väestön liikkumista ja elinkeinon vapautta rajoittaneiden normien purkamisen, modernisaatio.²⁷

23 Arola 2003, 109; Tuomaala 2004.

24 Arola 2003; Apo 1998, 90.

25 Vertaa Vares 1994, 39.

26 Kuusi 1936.

27 Sosiaali- ja yhteiskuntapolitiikkojen modernisaatioperspektiivistä ks. Kettunen 2003, 184–185.

Sotavuodet murroksena

Toinen maailmansota merkitsi sotaa koskevan suomalaisen muisti- ja identiteettikulttuurin dramaattista muutosta. Lähes 100 000 kuollutta, Karjalan menettäminen, kolmen sodan hyvin erityyppiset vaiheet ja risiiriitaiset kokemukset sekä aseveljeys kansallissosialistisen Saksan kanssa ja tämän päättyminen Lapin tuhoon, sotasyllisyysoikeudenkäynteihin ja lopulta YVA-sopimukseen entisen ”perivihollisen” kanssa – kaiken tämän jälkeen suomalaisten suhde sotaan oli erilainen kuin ennen.

Neuvostoliiton hyökkäys 30.11.1939 ja talvisodan päättyminen raskaiisiin menetyksiin olivat suomalaisille ankara järkytys, ja ne luonnollisesti voimistivat jo rauhanajalta periytyvää viholliskuvaa Neuvostoliitosta. Etenkin jatkosodan alkuvaiheessa vuosina 1941–1942 etnis-poliittinen ”ryssäviha” saavutti laajat mittasuhteet suomalaisessa julkisuudessa.²⁸ Kun vihollinen oli nyt kiistatta idässä oman maan rajojen ulkopuolella, tuli samalla mahdolliseksi tasoittaa vuoden 1918 veljessodan traumaattista muistoa. Heti talvisodan jälkeen ja jo sen aikana suomalaisen yhteiskunnan suhtautuminen hävinneen punaisen osapuolen muistoon muuttui selvästi: muistomerkit ja -tilaisuudet punaisten haudoilla tulivat näkyväksi osaksi muistikulttuuria. Talvisodan koettu yhteishenki näytti hälvventävän tai hetkellisesti jopa poistavan vuoden 1918 jakolinjan, vaikka aiemmat jännitteet eivät tietenkään kadonneet kokonaan. Muutos jatkui jatkosodan jälkeen, samalla kun uudet, vuoden 1918 jälkeen syntyneet sukupolvet alkoivat nousta yhteiskunnallisiin aseisiin. Tällöin kyse ei ollut ainoastaan liennytyksestä suojeluskunta-Suomen ja sosiaalidemokratien välillä, vaan muuttunut poliittinen tilanne teki mahdolliseksi kommunistisen muistikulttuurin. Samoin 1930-luvulla kielletyt punaiset liput palasivat suomalaiseen julkisuuteen. Vuosina 1940–1958 pystytettiin kaikkiaan 117 muistomerkkiä vuoden 1918 punaiselle osapuolelle ja vain yksi ainoa valkoisen puolen muistomerkki. Kyseessä oli aiemmin tukahduttun muiston murtautuminen takaisin näkyväksi. 1960-luvulta 2000-luvulle molempien osapuolten muistomerkkejä on sittemmin pystytetty suurin piirtein tasatahtiin.²⁹

Punaisen muistomerkkikulttuurin nousu tapahtui samaan aikaan, kun käytännössä jokaiseen Suomen kuntaan pystytettiin yksi tai

28 Luostarinen 1986; Tilli 2014.

29 Tepora 2011; muistomerkeistä ks. Peltonen 2003, 300–302.

< Lotta-järjestö kasvoi voimakkaasti 1920- ja 1930-luvuilla. Järjestön uskonnollinen isänmaallisuus näkyi esimerkiksi juhlatilaisuuksissa kuten lottalupauksen antamisessa, joka yleensä tehtiin kirkossa. Järjestön ulkoiseen kuvastoon kuuluivat liput, marssit ja univormut. Kuvassa lottalupauksen antaminen Oulun Lotta Svärd -piirin 10-vuotisjuhlassa 28.2.1932 Oulun tuomiokirkossa. *Museovirasto, Journalistinen kuva-arkisto, kuvaaja tuntematon.*

useampia muistomerkkejä talvi- ja jatkosodalle. Oireellisesti kiveen hakatut vuodet ovat usein olleet juuri 1939–1940 ja 1941–1944, eli Lapin sota (1944–1945) lohkoutui tästä muistosta pois. Kansainvälisesti harvinaisena erityispiirteenä suomalaiset sotavainajat tuotiin ja haudattiin kotiseurakuntansa kirkkomaalle. Näin syntyneet sankarihautausmaat ovat säilyneet nykypäivään saakka toisen maailmansodan muistamisen keskeisimpänä paikkana, ja ne sijaitsevat niin fyysisesti kuin mentaalistikin yhteisöjensä keskipisteessä. Muodoltaan sankarihautausmaat ovat pyrkineet kaikkialla viestimään uhrien tasa-arvoisuutta sekä epäpoliittisuutta. Muiden sodassa hävinneiden valtioiden tavoin suomalaiset joutuivat ottamaan kantaa uhrien merkitykseen ja tässä mielessä niiden poliittisuuteen. Jatkosodan jälkeen sankarihautojen muistomerkeissä ei ollut tilaa hyökkäävälle tai militantille sankaruudelle, jotka olivat olleet leimallisia piirteitä vielä vuoden 1918 valkoisissa muistomerkeissä. Samalla oli silti vältettävä alleviivaamasta heikkouden tai tappion vivahteita. Toisen maailmansodan suomalaisissa sankarimuistomerkeissä ovatkin korostuneet kristillinen marttyyrisymboliikka, sotilaiden veljellinen huolenpito ja rikkumaton toveruus sekä jäyhä mutta ei-aggressiivinen miehekkyyys. Lisäksi on korostunut erityisesti lasten ja vaimojen rooli surijoina ja uhreilla lunastetun tulevaisuuden symboleina. Suosituna teemana talvisotaan viittaavat lumipuvut ovat luoneet puhtauden ja puolustussodan konnotaatioita, ja sankaripatsaiden sotilaat on yleensä kuvattu aseettomina. Ilmiö näkyy myös vuoden 1918 punaisten muistomerkeissä.³⁰

Vaikka talvi- ja jatkosodan kokemukset loivat tahtoa ylittää aiemmat yhteiskuntaa jakavat rajat, sota nosti esiin ristiriitoja ja jännitteitä. Yksi esimerkki tästä on talvisodan Summan taistelu, jossa Mannerheim-linja lopulta murtui helmikuussa 1940. Jo sodan aikana ja edelleen sodan jälkeen osassa sodan muistokulttuuria syy Summan murtumiseen pyrittiin vierittämään ruotsinkieliselle joukko-osastolle, joka taistelun loppuvai-

30 Kormanen 2014; Kivimäki 2012a.

heessa otti rintamavastuun. Vaikka syytökset eivät pitäneet paikkaansa, tällaisissa huhupuheissa ruotsinkielisten suomalaisten joukosta tehtiin syntipukki talvisodan päättymiselle tappioon – ja näin tuli pintaan edeltävien vuosikymmenten katkera kieliriita. Toisaalta kesällä 1944 ruotsinkielinen rykmentti torjui Tienhaaran taistelussa puna-armeijan hyökkäyksen heti Viipurin menetyksen jälkeen ja aloitti näin menestyksekkäiden puolustustaistelujen sarjan, mikä puolestaan on muodostunut merkkitahtumaksi suomenruotsalaisessa sodan muistokulttuurissa.³¹

Sodanjälkeiset vuodet 1940-luvun lopulla ja vielä 1950-luvun alussa olivat suuren epävarmuuden aikaa. Tuon ajan perspektiivissä Suomi oli yksiselitteisesti hävinnyt jatkosodan, vaikka olikin onnistunut säilyttämään itsenäisyytensä ja välttymään miehitykseltä. Kuten muissakin tappion kärsineissä maissa myös Suomessa merkitysten antaminen vuosien 1939–1945 kolmelle sodalle oli vaikeaa. Toisaalta jatkuva pula-aika ja monien sodan synnyttämien ongelmien jatkuminen ”rauhankriisinä” pakottivat ihmiset keskittymään välittömiin elämäntilanteisiin ja lähitulevaisuuteen. Aikaa ja voimia menneisyyden käsittelyyn ei juuri ollut. Maan puolustusvoimien arvostus oli sodanjälkeisinä vuosina pohjalukemissa: sotaan ja armeijaan ei liittynyt samanlaista auraa kuin vuoden 1918 jälkeen oli rakennettu valkoisen armeijan ympärille.³² Jo heti talvisodan jälkeen, vuonna 1940 oli lakattu juhlimista valkoisten voiton muistopäivää 16. toukokuuta, ja sen sijaan toukokuun kolmatta sunnuntaita ryhdyttiin viettämään kaatuneiden muistopäivänä. Tämä säilyi pitkään ainoana virallisena toisen maailmansodan muistopäivänä, kunnes vuodesta 1987 alkaen Lapin sodan päättymispäivää 27. huhtikuuta on vietetty kansallisena veteraanipäivänä.

Kuitenkin noin kymmenen vuotta sodan päättymisestä – osin aiemminkin – alkoi näkyä merkkejä siitä, ettei sotavuosia katsottu enää vain tappion, ahdingon ja menetyksen näkökulmasta. Jo marsalkka Mannerheimin hautajaiset vuonna 1951 olivat suuri, juhlava tapahtuma, joka palautti mieleen myös kunniakkaiksi koetut hetket sotavuosilta. Stalinin kuolema vuonna 1953 sekä maan ulko- ja sisäpoliittisen tilanteen vakiintuminen hälvensivät pelkoja miehityksestä ja Baltian kohtalosta. Vuonna 1957 aloitti ilmestymisensä *Kansa taisteli – miehet kertovat* -lehti, ja vuosikymmenen lopulla perustettiin ensimmäiset sotaveteraanijärjestöt

31 Jalonen 2017, 183–185; Meinander 2009, 190–192; ks. myös Nykvist 2005.

32 Kivimäki ym. 2015; Kivimäki 2015.

(pl. Sotainvalidien Veljesliitto, joka oli toiminut katkotta vuodesta 1940 alkaen). Kenraaliluutnantti K. L. Oesch käytti vuonna 1956 julkaistussa kirjassaan tietävästi ensi kertaa sodan jälkeen torjuntavoitto-nimitystä kesän 1944 tapahtumista. Vaikka kyseessä ei ollut mikään yksiselitteinen paradigman muutos suhteessa sotavuosiin, vaikenemisen ja tappion rinnalle alkoi nousta avoimemmin itsenäisyyden säilyttämistä ja sotakoke-
mista arvostavia puheenvuoroja.³³

Näin alkoi tulla mahdolliseksi toisen maailmansodan ja suomalaisten identiteettien uudenlainen kytkös. Merkittävin yksittäinen käännekohta oli kirjailija Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* julkaisu 1954.³⁴ Romaanin erikoisena vahvuutena on ollut, että vain kymmenen vuotta jatkosodan päätyttyä se onnistui kiteyttämään perusvireeltään positiivisen kertomuksen suomalaisista rintamamiehistä ja silti samalla esittämään voimakasta kritiikkiä sotaa edeltävää ja sodanaikaista ideologiaa ja politiikkaa kohtaan. Linnan tekstissä näkyy vahvana jo edellä mainittu tema vuoden 1918 punaisen osapuolen integroinnista takaisin suomalaisuuteen: sekä luutnantti Koskelan (josta Linna tietoisesti rakensi suomalaisen miehen ihannekuvan) että alikersantti Lahtisen punainen tausta tuodaan esille – ja molemmat kaatuvat kirjassa sankareina tai jopa uuden, sodanjälkeisen Suomen marttyyreina. Linnan kritiikki runebergiläistä, nationalistista sotakuvaa kohtaan on selvää, mutta toisaalta *Tuntematon sotilas* ei pääty täydelliseen tappioon. Edvin Laineen ohjaama filmatisointi romaanista tuli elokuvateattereihin jo vuonna 1955: siinä korostuvat romaaniakin enemmän reippaat ja isänmaalliset teemat, kun taas Linnan terävä kritiikki esitetään silotellummin.³⁵

Tuntematon sotilas on luetuimpia suomalaisia romaaneja ja sen filmatisoinnit katsotuimpia elokuvia. Kuvaavasti Suomen itsenäisyyden satavuotisjuhluvuoden 2017 suurin ”kansallinen” elokuvahanke oli kolmas filmiversio *Tuntemattomasta sotilaasta*. Linnan rosoinen ja realistisen oloinen rintamamiesjoukko jatkaa elämäänsä populaarikulttuurissa, ja yhä edelleen nykypäivän suomalaiset miesstereotyypit rinnastuvat helposti *Tuntemattoman* henkilögalleriaan.

Sen sijaan *Tuntemattoman* yksi seuraus 1950-luvulla oli siinä, että kirjan kuvaus lotta Kotilaisesta löysämoraalisena naisena hiljensi lottien sotakokemuksia ja liitti niihin häpeän leiman. Sama vaikutus oli Paavo Rintalan romaanilla *Sissiluutnantti* (1963), jossa nuori lotta kuvattiin seik-

33 Kivimäki ym. 2015.

34 Ks. luku ”Kertomus Suomen historiasta” tässä teoksessa.

35 Nummi 1993; Varpio 2007.

kailunhaluisena ja seksuaalisesti aktiivisena. Suomalaisiksi koetuilla naisidentiteeteillä ei edelleenkään ole olemassa yhtä vahvaa, kanonisoitua sotakertomusta, vaikka sota on ollut tärkeässä roolissa ihanteellisen suomalaisnaisen määrittelyssä ja erityisesti lotat ovat nousseet 1990-luvulta alkaen voimakkaasti esiin. Sodan myyttisulotteinen merkitys suomalaisten identiteettien kannalta vaikuttaa olevan siinä, että vaikka naiset ja miehet esitetään tasa-arvoisesti rinnakkain työtä tekevinä, asetta kantava mies on kansallisena toimijana keskeinen ja määrittelee molempia. Naiseuteen liitetty puolestaan sekä sodan että varhaisemman siveelliskonnollisen naisihanteen kautta vaatimus ilmentää ja uusintaa kansakunnan moraalista ryhtiä ja puhtautta.³⁶ Ongelman muodostavat naiset, jotka eivät asetu tähän rooliin, kuten aseisiin tarttuneet punakaartilaisytytöt tai saksalaissotilaiden kanssa vuosina 1941–1944 seurustelleet nuoret naiset.

Suomalaiskommunisteille sotavuosista tuli hyvin merkittävä identiteetin määrittäjä. Toisaalta Neuvostoliiton yksipuolinen hyökkäys marraskuussa 1939 pakotti monet sosiaalidemokraateista vasemmalle olevat työväenliikkeen toimijat katsomaan kriittisemmin Neuvostoliittoa, ja talvisota muodostui tässä mielessä heille avainkokemukseksi. Toisaalta jatkosodan aseveljeys kansallissosialistisen Saksan kanssa sekä kommunistien vangitsemiset ja teloitukset vahvistivat kommunisteille omaa marttyirikertomusta, jossa lopulta Neuvostoliiton voitto ”fasisteista” syksyllä 1944 (muualla Euroopassa toukokuussa 1945) legitimoivat oman maailmankatsomuksen ja Neuvostoliiton johtavan roolin ”rauhan ja sosialismin” esitaistelijana. Vankeus- ja metsäkaartilaiskokemukset vuosina 1941–1944 rakensivat vasemmistolaista sotamytologiaa. Esimerkiksi Hämeenlinnan naisvankilan naisille sota näyttäytyi toisenlaisena kuin kotirintamaan naisille tai lotille. Turvasäilöläisistä nousikin lukuisia kansandemokraattisen liikkeen keskeisiä toimijoita sodanjälkeisinä vuosikymmeninä, niin miehiä kuin naisiakin.³⁷

Sota modernisaation katalysaattorina

Vuoden 1918 tavoin toinen maailmansota on vaikuttanut käsityksiin suomalaisuudesta myös muuten kuin taiteessa ja kulttuurissa. Väinö Linnan tieteellisenä vastinparina voidaan pitää sosiologi Knut Pippingiä, joka oli

³⁶ Kempainen 2006; Kinnunen 2006a.

³⁷ Rentola 1994; Peltonen 1989; Kulomaa 1995.

Linnan tavoin palvelut sodassa alikersanttina konekiväärikomppaniassa. Pippingin väitöskirja *Kompaniet som samhälle* vuodelta 1947 on suomalaisen sosiologian pioneiritöitä, ja sen tutkimustulokset yhtenevät kiinnostavasti Linnan kirjallisten havaintojen kanssa: isänmaallisuuden tai muiden korkeiden motiivien sijaan rintamamiesten toimintaa ja ajattelua muokkasivat pienryhmän sosiaaliset normit ja yhteiset käyttäytymismallit. Kansallisromanttisen sotasankarin tilalle astui modernisoituvan yhteiskunnan ryhmäyöntekijä, ideologisen subjektin sijaan sosiaalispsykologinen toimija.³⁸

Tuore tapa katsoa Linnaa ja Pippingiä on kytkeä heistä käytävä keskustelu siihen laajempaan kehitykseen, johon sotakokemukset johtivat: modernisoituvaan, sosiologisoituvaan ja psykologisoituvaan kuvaan suomalaisista. Tässä sota toimi katalysaattorina. Toisen maailmansodan päättyminen tappioon sai tutkijat pohtimaan sodan yhteiskunnallisia seurauksia, muun muassa vasemmiston kasvua ja kommunismin ”ongelmaa”, missä on havaittavissa selvä yhtymäkohta vuoden 1918 jälkeiseen tilanteeseen. Sosiologi Erik Allardt ja monet muut pohtivat kysymystä, miten yhteiskunnalliset konfliktit ja ristiriidat saadaan säännellyiksi ja hallittaviksi. Julkisen sfäärin, talouden ja politiikan areenoilla integraatiosta muodostui keskeinen avainkäsite yhteiskunnallisten jännitteiden ja konfliktien ratkaisuun. Ajatuksena oli, että yhteiskunnan eri ryhmien intressien vastakkaisuus oli tunnustettava avoimesti. Se, että käytännössä kaikki kansalaisryhmät olivat osallistuneet vuosien 1939–1945 sotaponnistukseen, loi uutta pohja integraatiolle: ainakin vuoden 1918 jälkeinen poliittinen jako ”isänmaallisiin” ja ”epäisänmaallisiin” kansalaisiin loiveni ja muuttui hyödyttömäksi. Sodanjälkeisinä vuosikymmeninä vastakkaisuuden ja moninaisuuden tunnustaminen laajensi hiljalleen kuvaa suomalaisuudesta, vaikka suomalaisuus säilyikin monilta elementeiltaan varsin homogeenisena identiteettinä. Näyttäisi siltä, että talvi- ja jatkosodan suuri kertomus samanaikaisesti loi ja eheytti yhtä suomalaisuutta, mutta samalla kiinnitti siihen uusia ryhmiä.

Kiinnostus ja tarve konfliktien hallintaan ei rajoittunut ainoastaan julkisen alueelle, politiikkaan ja talouteen, vaan se ulottui yksityiseen sfääriin, perheiden ja ihmissuhteiden tasolle. Pitkät sotavuodet yhdessä erilaisten menetysten ja räsitusten kanssa hajottivat perhe-elämää ja etäännyttivät perheenjäseniä toisistaan myös emotionaalisesti. Sodan

38 Pipping 1947; Kivimäki 2012b.

Kaikki naiset eivät kuuluneet Lotta Svärdiin eivätkä työskennelleet rintamalla. Naisten työpanos oli tärkeä kotirintamalla niin tehtaissa, rakennuksilla kuin maataloudessakin. Työpalveluleireillä nuoret osallistuivat työhön siellä, missä apua tarvittiin, yleensä maataloudessa, jossa vallitsi pahin työvoimapula. Kuvassa tyttöjen työpalveluleiri n:o 31 ruispellolla Auralan kartanossa Hollolassa vuonna 1944. Taustalla kartanon työmiehiä. *Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma, kuvaaja Kirsti Järvinen.*

päättymisen jälkeen niin vanhat kuin uudet professiot – papit ja psykologit – omaksuivat työmenetelmiä, joiden avulla suomalaisia pyrittiin ohjeistamaan ja kiinnostumaan omien tunteidensa hallinnasta ja työstämisestä. Lisääntyvien avioerojen oloissa kirkon ja Väestöliiton perheneuvonta pyrki kasvattamaan aiempaa perhekeskeisempiä suomalaisia, jotka pystyisivät itse vaikuttamaan ihmissuhteidensa laatuun.³⁹

Sodan luomat poikkeukselliset olot vahvistivat entisestään sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten näkemystä siitä, että ympäristökijät vaikuttavat olennaisesti niin perheiden kuin yksilöidenkin hyvinvointiin.⁴⁰ Tutkijat selvittivät haastatteluihin nojautuen jo 1940- ja 1950-luvuilla, miten esimerkiksi lasten siirrot Ruotsiin vaikuttivat heidän hyvinvointiinsa ja

39 Malinen 2016.

40 Vrt. Rose 1999.

sopeutumiseensa perheeseen ja yhteiskuntaan. Sota evakuoiteineen, pommituksineen ja perheiden hajoamisineen toi esille, että myös ”tavalliset” perheet ja lapset olivat haavoittuvia tietyissä olosuhteissa. Havainnot laajensivat kuvaa suomalaisuudesta ja erityisesti lapsuudesta, mutta näkyivät vasta viiveellä perheiden kasvatuskäytännöissä ja ruohonjuuritason viranomaistyössä. ”Sopeutumaton” lapsi nähtiin pitkään vain ongelmaksi niin kodissa, koulussa kuin lastensuojelussa, vaikka oireilun taustalla oli usein kasvuympäristön epäsuotuisuus. Ongelmien ennaltaehkäisyyn, vanhempien auttamisen ja lapsen tukemisen sijaan ratkaisuksi muodostui usein sijoitus laitokseen, lapsen poissulkeminen aiemmista ympäristöistä.

Sodan jälkeen syntyneet suuret ikäluokat kasvoivat aikuisikään 1960-luvun jälkipuoliskolla. Monet nuorison ja nuorten aikuisten asenteet – hippit ja rauhanliike, arvojen yleinen liberalisoituminen, rock ja pop, vasemmistoradikalismi – on nähty isäkapinana sotasukupolven kuuluneita omia vanhempia vastaan. Sotasukupolven lapsille oli delegoitu kansallinen tehtävä pitää yllä niitä ihanteita ja merkityksiä, joiden vuoksi sodassa oli taisteltu, ja vastapainona tälle tehtävälle 1960-luvun nuoret pakenivat vapautta ja elämänhalua korostavaan nuorisokulttuuriin.⁴¹ Kuten muissakin länsimaissa, myös Suomessa 60-lukulaisuudessa oli kyseessä irtiotto sotavuosista ja sodanjälkeisestä pula- ja jälleenrakennusajasta. Toisaalta nuoren polven suomalaisten ”radikaalikirjailijoiden” romaaneissa sotakokemuksella oli edelleen hyvin vahva paikkansa, vaikka kirjat eivät määritelleetkään enää yhtä, positiivista suomalaisuutta sodan kautta, vaan pikemmin problematisoivat tätä näkemystä ja nostivat sodasta esiin säröisempiä puolia. Samalla on huomattava, että asetelma konservatiivisen sotasukupolven ja radikaalin nuorison välillä on usein sekin keinotekoinen ja osin jo itsessään myytti: pääkaupunkiseudun ja yliopistokaupunkien ulkopuolella todellinen nuorisoradikalismi jäi suhteellisen marginaaliseksi ilmiöksi, eikä mitään varsinaista sukupolvikonfliktia edes välttämättä tunnistettu.

”Kekkos-Suomen” 1970-luvun ilmapiiriä on karrikoitu läpeensä suomettuneeksi ja taistolaiseksi, mikä olisi pakottanut vaikenemaan sotakokemuksista tai käsittelemään niitä vain äärimmäisen kriittisesti. Tämä on kuitenkin ristiriidassa sen kanssa, että sama ajanjakso oli esimerkiksi sotaveteraanijärjestöjen suorastaan räjähdysmäisen kasvun aikaa sekä myös sotasukupolven poliittisen ja yhteiskunnallisen vaikutusvallan voimak-

41 Tuominen 1991; Miettunen 2009.

kainta kautta.⁴² Joka tapauksessa Suomen ulkopolitiikka rakentui läheisten neuvostosuhteiden ja pohjoismaisen puolueettomuuden varaan, ja tähän viralliseen linjaan nähden talvi- ja jatkosodan liian sotainen muistaminen ei istunut. Suomalaisten rauhanturvaajien symbolinen merkitys oli tuona ajankohtana merkittävä: Suezin, Kyproksen ja Libanonin operaatioiden myötä Suomesta alettiin puhua ”rauhanturvaamisen suurvaltana”. Rauhanturvaajassa yhdistyivät kiinnostavalla tavalla sotilaallisuus ja rauhantahtoisuus, mikä sopi positiivisena mielikuvana hyvin 1960–1980-lukujen suomalaisuuden yhdeksi symboliksi.⁴³

Uusisänmaallinen muistikulttuuri

Neuvostoliiton hajoamista vuonna 1991 pidetään usein käänteenä suomalaisen sotahistorian ja sodan tulkintojen muuttumiselle. Vaikka poliittiset tapahtumat antoivatkin lisää tilaa uusille puheenvuoroille, toisen maailmansodan muistelukuluttuurin nousu oli alkanut jo 1980-luvulla. Kiinnostus sotaan kasvoi, ja erilaiset muistojuhlat yleistyivät.⁴⁴ Taustalla oli aiemmin mainittu veteraanijärjestöjen kasvu edellisellä vuosikymmenellä; järjestöjen toiminta antoi paikan ja tilan muistelukuluttuurin laajentumiselle ja vakiintumiselle. Kun veteraanien eläke-, tuki- ja kuntoutuspolitiikka oli 1970-luvulta alkaen saatu pääpiirteissään toimivaksi, järjestöjen edunvalvontatehtävien ohessa alkoi painottua sotasukupolven henkisen perinnön siirtäminen tuleville sukupolville.⁴⁵

Muutosta muistelukultuurissa ja suhtautumisessa sotien historiakulttuuriin on nimitetty uusisänmaalliseksi käänneeksi.⁴⁶ Uusisänmaallisuus määrittyy yleiseksi isänmaallisen ajattelun uudelleen synty miseksi sota-aikaa koskevassa kollektiivisessa muistissa. Uusisänmaallisessa ajattelumallissa uusinnetaan 1800-luvulta peräisin olevaa nationalistista käsitystä Suomesta yhtenäisenä, ehjänä ja ainutlaatuisena maana ja kansana. Sota-aika nähdään säröttömänä ja jopa romanttisena sankaritarinana. Sodan ajatellaan nostaneen esiin suomalaisuuden parhaat elementit: sisun, kansallisen yhteenkuuluvuuden ja isänmaallishenkisen uhrautuvaisuuden. Erityisesti talvisota kuvastaa kansallista yksituumaisuutta ja peräänantaa-

42 Sulamaa 2006; Tuomisto 1994.

43 Liesinen 2018.

44 Kinnunen 2006b, 322; Kinnunen & Jokisipilä 2012.

45 Sulamaa 2006.

46 Vares 2007.

mattomuutta, ja jatkosodan ongelmakohtia, kuten liittolaisuutta Saksaan tai Suomen toimintaa miehittäjänä Itä-Karjalassa, ei mielellään käsitellä. Uusisänmaallisen tulkinnan mukaan Suomen käymiin sotiin tai sotasukupolven sankareihin ei liity itsekkyyttä, laiskuutta, omaneduntavoittelua tai materialismia. Tulkinnan kannattajien on ollut vaikea hyväksyä esimerkiksi sitä sotilaallista faktaa, että Suomi hävisi sekä talvi- että jatkosodan. Sen sijaan esimerkiksi torjuntavoitosta puhuminen ja sotien korostaminen itsenäisyyskamppailuna on liitetty 1990-luvulta alkaen uusisänmaalliseen diskurssiin. Tämän suuntainen ajattelu ei ole levinnyt vain Suomessa vaan on kansainvälinen ilmiö.⁴⁷

Samalla 1990-luvulta alkanut sotien uudelleentulkinta on tuonut naiset aiempaa näkyvämmiin osaksi sotahistoriaa ja sodan muistikulttuuria. Tutkimusjulkaisujen määrässä mitattuna Lotta Svärd -järjestö ja sen jäsenten kokemukset ovat saaneet paljon huomiota, mutta myös muiden naisten kuin lottien työpanosta niin rintamalla kuin kotirintamallakin on tuotu esiin.⁴⁸ Ahkeruus ja työnteko ovat keskeisiä teemoja naisten sotamuistoissa. Kansainvälisessä tutkimuksessa nousee esiin sama aihe: naisilla on tarve korostaa, että hekin tekivät osansa isänmaan puolustamiseksi, sotilaiden rinnalla taistellen. Naisten rooliksi sota-aikana muotoutuu muistelukerronnassa kirkasotsaisen, väsymättömän työmuurahaisen tehtävä.⁴⁹

Useimmiten juuri lotta saa silti edustaa yksin sota-ajan naista, etenkin sotarintamalla työskennellyttä. Lottien äänestä on tullut sota-ajan naisen ääni.⁵⁰ Tämä on osittain perua jo sota-ajalta, jolloin erällä rintamalohkoilla komentajat alkoivat yhtenäisyyden nimissä käyttää kaikista naisista lotta-nimitystä.⁵¹ Lottastereotypiat ovat muuttuneet sen mukaan, mitkä ovat olleet tulkintoihin liitetyt tavoitteet. Eri aikoina lottiin yhdistetyt mielikuvat ovat muutoksienkin läpi pysyneet yhdellä tapaa samanlaisina: oli stereotypian luonne mikä tahansa, tulkinnat ovat yksiuolotteisia.⁵² Lotta Svärd -järjestön lakkauttamisen jälkeen lottiin liitetty stereotypia oli seksualisoitunut, ja monet lotat kokivat tulleen häväistyiksi 1960- ja 1970-lukujen kriittisen ilmapiirin aikana. Nytemmin lottien julkinen

47 Kinnunen & Jokisipilä 2012; Kivimäki 2012b.

48 Ks. esim. Olsson 2005; Kinnunen 2006; Nevala-Nurmi 2012; Heikkinen 2012; Hytönen 2014; Raitis & Haavio-Mannila 1993.

49 Hytönen 2014, 243–246.

50 Kinnunen 2006a, 10.

51 Heikkinen 2012, 304.

52 Olsson 2005, 22–23.

arvostus on lisääntynyt, mutta edelleen stereotypia sota-ajan naiseudesta on homogeeninen. Tämä kuvastaa myös laajemmin sotatulkintojen muuttumista 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa: vaikka tutkimustieto ja kiinnostus lisääntyivät, uusisänmaallisen suuntauksen voi nähdä yksipuolistaneen käsitystä sodasta.

Jos 1960–1970-luvuilla lottien moraali kyseenalaistettiin, kääntyi puhetapa 1990-luvulla päinvastaiseksi. Niin kutsuttu lottadiskurssi sisältää yhtenäisen ajattelutavan, vakiintuneet puhettavat ja kielelliset ilmaisut lotista puhuttaessa, ja eri viestintätavoissa toistuvat samanlaiset teemat. Kaksi lottadiskurssin – ja samalla koko sota-ajan naishistorian – keskeistä teemaa ovat siveellisyuden käsite sekä naisten työntekoon liittyvä kerronta ja arvostukset. Lottadiskurssissa ei ole kyse yksittäisistä lotista ja heidän kerronnastaan vaan laajemmasta lottanaiseuden tuottamisesta suhteessa esimerkiksi miehiin, seksuaalisuuteen ja ruumiillisuuteen.⁵³ Koska lotta on saanut edustaa kaikkia sota-ajan naisia, lottanaisuutta rakennettaessa tuotetaan yhtenäistä naiskuvaakin koko ajanjaksolle. Lottien ja muiden rintamanaisten omaa muistelukulutturia ei ole vaiennettu aiemminkaan, eikä heitä ole esitetty vain kielteisessä valossa. Naisten kokemushistoria vain ei ole päässyt mukaan valtaviiran sotahistoriaan.⁵⁴

Lottiin kohdistuvassa erityishuomiossa on tiettyjä ongelmakohtia. Lotat ovat vastaanottaneet aseman sota-ajan naisen edustajana tarpeen niin vaatiessa mutta rajanneet pois negatiiviseksi tulkittavan käytöksen. Näin ollen lotta edustaa suomalaista sota-ajan naista kaikessa hyväksi ja moraaliseksi mielletyssä, mutta epämoraaliseksi määritelty käytös liittyy ”muihin” naisiin. Ongelmallista on toisinaan myös järjestön epäpoliittisuuden korostaminen. Lottakriittisessä ilmapiirissä jatkosodan jälkeen järjestö leimattiin Moskovan välirauhansopimuksen mukaisesti fasistiseksi. Lotat ovat itse kiistäneet toimineensa poliittisessa järjestössä; heille Lotta Svärd oli vapaa-ajan harrastus, josta sota-aikana muodostui keino toteuttaa isänmaallista, maanpuolustuksellista henkeä. Vaikka sosiaalidemokraattisten naisten ja Lotta Svärdin yhteistyötä sota-aikana usein korostetaan, järjestö sulki edelleen pois jäsenistöstään useita naisryhmiä. Esimerkiksi työväenluokkaisen perhetaustan omaavan tytön pääsy lotaksi ei ollut lainkaan selvää, eikä vasemmistolla ollut asiaa jäsenistöön. Järjestön luokkaluonnetta ei tuoda useinkaan esiin, sillä uusisänmaallisen muistelukerronnan tavoit-

53 Heikkinen 2012, 279.

54 Kinnunen 2006b, 324.

teena on luoda yhtenäistä kuvaa työteliäästä, isänmaallisesta kansasta.⁵⁵ Samaan tapaan kuin kansallisen itsenäisyyden ajan painottaminen talvi- ja jatkosotiin myös lottahistoria on ajallisesti vinoutunutta. Lotista puhutaan useimmiten sota-ajan kontekstissa, vaikka järjestö syntyi jo vuonna 1921, ja sen toiminta kasvoi 1920- ja 1930-luvuilla.⁵⁶

Moniääniset sotakertomukset nyky-Suomessa

Uusisänmaallinen muistikulttuuri on rakentunut vahvasti vuoden 1939 ja talvisodan tulkintojen varaan. Tästä perspektiivistä kaikki jatkosodan aikaiset Suomen valtion ja armeijan toimet tulevat perustelluiksi uhrautumisen ja Neuvostoliiton yksiselitteisen syyllisyyden kautta.⁵⁷ Äärimmillään uusisänmaallinen sotanarratiivi ihailee korostuneen sukupuolitunutta maailmankuvaa, jossa miehet taistelevat sotilaina ja naiset hoitavat kotia ja lapsia, kuten ”ennen vanhaan”. Tässä tulkinnassa suomalaisia sotilaita ei nähdä ihmisinä vaan puhtaina, ihanteellisina miessankareina. Naisten sukupuolikäytös puolestaan määrittää heidän kunnollisuuttaan.

Rinnan uusisänmaallisen käänteen kanssa Suomessa on viimeisen kahdenkymmenen vuoden ajan ryhdytty tarkastelemaan menneitä sotia moniäänisesti ja kiinnittäen huomiota niihin kokemuksiin ja ihmisryhmiin, jotka aiemmin ovat jääneet marginaaliin. Ehkä 1990-luvulta alkanut uusisänmaallinen käänne onkin vähitellen taantumassa – tai ainakin sen rinnalla elää muita, säröisempiä sodan muistikulttuureita. Niin historian-tutkijat, dokumentaristit kuin eri alojen taiteilijatkin ovat jo pidemmän aikaa pyrkinet purkamaan nationalistista sotakäsitystä ja tuoneet esiin sodan vaietumpia puolia. Näkyviin on nostettu esimerkiksi sodan aiheuttamat traumat, homoseksuaalisten sotilaiden kokemukset, lasten ja nuorten sotakokemukset, kotirintamalla tehty työ, Lapin sota, monien halveksimat työvelvolliset sekä sodan ympäristöhistoria, vain muutamia teemoja mainitaksemme.⁵⁸ Elokuvateollisuus ja kirjailijat ovat osallistuneet sotakäsityksen monipuolistamiseen käsittelemällä esimerkiksi ruotsinkielisten suomalaisten sotakokemuksia, Lapin sotaa ja sotalapsia. Sodan merkityksiä ja historiaa on tutkittu 1990-luvulta alkaen paljolti muistin ja kokemusten kautta. Myös kansainvälisesti on siirrytty tutkimaan sodan mer-

55 Heikkinen 2012, 303.

56 Latva-Äijö 2004.

57 Kinnunen & Jokisipilä 2012, 471.

58 Ks. esim. Kivimäki 2013; Junila 2000; Lähteenmäki 1999; Strandén 2010; Kempainen 2006.

kityksiä jälleenrakennuksen vuosina, ja niin kutsuttu ”lyhyt 1940-luku” on Suomessakin saanut viime vuosina huomiota.⁵⁹ Näistä aiheista löytyy tukea myös uhrautumista korostavaan diskurssiin: sota aiheuttaa paljon pahaa, mutta ehjä ja yhtenäinen kansakunta kestää tarvittaessa sen.

Joka tapauksessa sodasta ei ammenneta aineksia vain konservatiiviseen, oikeistoisänmaalliseen maailmankuvaan, vaan sota on suomalaisille kulttuurinen resurssi, jonka kautta käydään kriittisiä keskusteluja suomalaisuudesta. Hyvä esimerkki tästä on Kristian Smedsin vuoden 2007 ohjaus *Tuntemattomasta sotilaasta* Kansallisteatteriin: moneen suuntaan kurottuva näytelmä kommentoi muun muassa naisiin kohdistuvaa seksuaalista väkivaltaa, yhdenmukaistavan ryhmäpaineen merkitystä suomalaisessa kulttuurissa ja yrityselämän kovien oppien muuttumista hallitsevaksi yhteiskuntafilosofiaksi.⁶⁰ Kirjallisuudessa nuoret esikoiskirjailijat ovat tarttuneet 2000-luvulla hanakasti sota-aiheisiin: osa romaaneista mukaillee uusisänmaallisen muistikulttuurin sankaritarinaa, monet taas ovat löytäneet aiheensa juuri eri vähemmistöjen sotakokemuksista tai ottavat kriittisen ja raadollisenkin kannan sodan merkitykseen.⁶¹ Viimeisen kymmenen vuoden aikana erityisesti traumasta on tullut keskeinen käsite sotakeskusteluissa, kun kansallisen historian varjoista on etsitty sodan pitkiä, kivuliaita ja usein ylisukupolvisia jälkiä. Sotakokemuksen traumaattisuutta niin yksilöille kuin koko suomalaiselle yhteiskunnallekin korostavaa puhetta voidaan pitää jo lähes hallitsevana tapana muistaa sotaa.

Sodista on siis moneksi. Perusajatuksena tässä luvussa on, että sodilla on ollut ja on edelleen myyttisulotteinen merkitys suomalaisten identiteettien rakentajana. Sodan kautta on synnytetty suomalaisuutta (esim. hakkapeliitat ja *Vänrikki Stoolin tarinat*), rakennettu suomalaisuutta (esim. sotamuistomerkit ja -romaanit), lohkottu tiettyjä ryhmiä ja piirteitä pois suomalaisuudesta (esim. vuoden 1918 punaiset), integroiduttu suomalaisuuteen (esim. sosiaalidemokraatit talvisodassa) sekä purettu Suomea ja suomalaisuutta (esim. Smedsin *Tuntematon sotilas*). On kiinnostavaa, kuinka Suomen perinteiset vähemmistöt – ruotsinkieliset, saamelaiset, romanit, juutalaiset ja tataarit – ovat kaikki määritelleet suhdettaan suomalaisuuteen toisen maailmansodan kautta: mekin olimme mukana sodassa, mekin jouduimme kärsimään. Toisaalta sotaa on käytetty poissulkemisen välineenä, kun esimerkiksi ruotsin kielen kouluopetusta

59 Holmila & Mikkonen 2015; Kivimäki & Hytönen 2015; Karonen & Tarjamo 2006.

60 Pajunen 2017.

61 Hietasaari 2016.

vastustavat tahot ovat yrittäneet vähätellä ruotsinkielisten osuutta yhteisessä sotaponnistuksessa tai kun rajojen sulkemista ajavat henkilöt ovat väittäneet islaminuskoisten maahanmuuttajien vaarantavan ”veteraanien perinnön” tai rinnastuvan sota-ajan vihollisen kaltaiseen ”maahantunkeutujaan”. Kysymyksessä seksuaalivähemmistöjen tasa-arvoisesta kohtelusta on toisaalta heilutettu veteraanikorttia ja toisaalta tuotu esiin, että homoseksuaalit palvelivat vuosina 1939–1945 armeijassa ja muissa maanpuolustustehtävissä. Erikoisella tavalla sota on edelleen jonkinlainen pääsylippu suomalaisuuteen – tai syy sulkea jokin ihmisryhmä suomalaisuuden ulkopuolelle.

Sodassa on kysymys äärimmäisestä kärsimyksestä ja väkivallanteoista oman yhteisön edestä ja sen takia. Nämä ovat aiheita, jotka kiehtovat ihmisiä tulevaisuudessakin. On todennäköistä, että sekä vuoteen 1918 että toiseen maailmansotaan kiinnittyvät poliittiset identiteetit ja jännitteet ovat jo hyvää vauhtia lientymässä. Yhä harvempi nuori suomalainen osaa enää sanoa oman sukunsa väriä sisällissodan ajalta, ja tuskin monikaan perustelee omaa poliittista ajatteluaan sillä, mikä näkemys hänellä on jatkosodan syistä tai lopputuloksesta. Yhteiseksi koettuina historiallisina kertomuksina sodat ovat kuitenkin jatkossakin läsnä suomalaisessa kulttuurissa, ja niillä on erityinen suhde kollektiivisten identiteettien määrittelylle. Kun 30-vuotisen sodan alkamisesta tuli vuonna 2018 kuluneeksi pyöreät 400 vuotta, saksalaisten kirjakauppojen historiahyllyt täyttyivät uutuusteoksista, joissa käsiteltiin vuosien 1618–1648 tragediaa ”saksalaisena traumana”. Vastaava muistovuosi talvisodan alkamisesta tulee suomalaisilla vastaan vuonna 2339.

Kirjallisuus

- Ahlbäck, Anders (2014) *Manhood and the making of the military. Conscription, military service and masculinity in Finland, 1917–39*. Surrey: Ashgate.
- Ahlbäck, Anders (2018) Uljaat jääkärit – Sotahenkisen mieskuvan synty. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.) *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Helsinki: Gaudeamus, 220–253.
- Ahlbäck, Anders & Kivimäki, Ville & Tepora, Tuomas (2017) The cult of heroes. Teoksessa Andrea Petö (toim.) *Gender: War. Macmillan Interdisciplinary Handbooks*. Farmington Hills: Macmillan Reference, 303–319.
- Apo, Satu (1998) Suomalaisuuden stigmatisaation traditio. Teoksessa Pertti Alasuutari & Petri Ruuska (toim.) *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Tampere: Vastapaino, 83–128.
- Arola, Pauli (2003) *Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924*. Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 191. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Elfvingren, Eero & Turtola, Martti (2005) Sotahistorian tutkimus puolustusvoimissa 80 vuotta. *Tiede ja ase* 63/2005, 7–21.
- Engman, Max (1990) Konungen eller hakkapeliterna? Gustav Adolfsminnet i Finland 1932. *Historisk Tidskrift för Finland* 75:4, 566–561.
- Gerwarth, Robert & Horne, John (toim.) (2013) *Sodasta rauhaan. Väkivallan vuodet Euroopassa 1918–1923*. Suom. Tatu Henttonen (alkup. 2012). Tampere: Vastapaino.
- Heikkinen, Kaija (2012) *Yksin vai yhdessä. Rintamanaisen monta sotaa*. Kultaneito X. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Hietasaari, Marita (2016) *Sodan muisti. Talvi-, jatkosota ja Lapin sota 2000-luvun historiallisessa romaanissa*. Helsinki: Avain.
- Holmén, Janne (2009) *Finlands okända historia. Den svenska tiden 1150–1809*. Helsinki: Finlands svenska tankesmedja Magma. [Http://magma.fi/images/stories/reports/mso902_svenskatiden_web.pdf](http://magma.fi/images/stories/reports/mso902_svenskatiden_web.pdf) (haettu 15.9.2019).
- Holmila, Antero & Mikkonen, Simo (2015) *Suomi sodan jälkeen. Pelon, katkeruuden ja toivon vuodet 1944–1949*. Jyväskylä: Atena.
- Hytönen, Kirsi-Maria (2014) ”*Ei elämääni lomaa mahtunut*” Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleerakennuksen aikana. Kultaneito XIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Immonen, Kari (1987) *Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39*. Helsinki: Otava.
- Jalonen, Jussi (2014) *On behalf of the emperor, on behalf of the fatherland. Finnish officers and soldiers of the Russian imperial life-guard on the battlefields of Poland, 1831*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Jalonen, Jussi (2015) *Vapaehtoiset*. Somero: Amanita.
- Jalonen, Jussi (2017) *Summan tarina. Talvisodan ratkaisutaistelun ihmiset ja historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Junila, Marianne (2000) *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Bibliotheca Historica 61. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Juva, Einar W. (1942) *Suomen taistelu itää vastaan*. Helsinki: Otava.
- Juva, Einar W. (1943) *Idän uhkan varjossa*. Helsinki: Otava.
- Kannisto, Niko (2016) *Vaaleanpunainen tasavalta? SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Karemaa, Outi (1998) *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923*. Bibliotheca Historica 30. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Karonen, Petri (2019) Historiantutkijat ja yhteiskunnallinen vuorovaikutus n. 1860–1950. Teoksessa Petri Karonen (toim.) *Tiede ja yhteiskunta. Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus 1800-2010-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 480–522.
- Karonen, Petri & Riihinen, Antti (toim.) (2014) *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Historiallisia Tutkimuksia 267. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karonen, Petri & Tarjamo, Kerttu (toim.) (2006) *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 124. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karonen, Petri & Villstrand, Nils Erik (2014) Sotilaskansan tuskainen taival. Teoksessa Petri Karonen & Antti Riihinen (toim.) *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Historiallisia Tutkimuksia 267. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 146–178.
- Kempainen, Ilona (2006) *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Bibliotheca Historica 102. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ketonen, Oiva (1983) *Kansakunta murroksessa. Kesää 1918 ja sen taustaa*. Porvoo: WSOY.
- Kettunen, Pauli (1998) Suojeluskunnat ja suomalainen kansanvalta. Teoksessa Risto Alapuro (toim.) *Raja raiton. Näkökulmia suojeluskuntaan*. Porvoo: WSOY, 273–292.
- Kettunen, Pauli (2003) Yhteiskunta. Teoksessa Matti Hyvärinen & Jussi Kurunmäki & Kari Palonen & Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsittehistoria*. Tampere: Vastapaino, 167–212.
- Kinnunen, Tiina (2006a) *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Helsinki: Otava.
- Kinnunen, Tiina (2006b) ”Muista menneiden sukupolvien työ”. Lupaus-elokuva lottahistorian kuvauksena. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemukset talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki: Minerva Kustannus, 313–328.
- Kinnunen, Tiina & Jokisipilä, Markku (2012) Shifting images of “our wars”. Finnish memory culture of World War II. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, memory, interpretation*. History of Warfare 69. Leiden: Brill, 435–482.
- Kivimäki, Ville (2012a) Between defeat and victory. Finnish memory culture of the second world war. *Scandinavian Journal of History* 37:4, 482–504.
- Kivimäki, Ville (2012b) Militärpsykologi och föränderliga uppfattningar om män. Finländska soldater som föremål för psykologiska observationer 1944–1956. *Historisk Tidskrift för Finland* 97:1, 95–126.
- Kivimäki, Ville (2013) *Battled nerves. Finnish soldiers’ war experience, trauma, and military psychiatry, 1941–44*. Turku: Åbo Akademi.
- Kivimäki, Ville (2015) Uusi Suomi. Sotasukupolvi ja sodanjälkeinen aika. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino, 285–321.
- Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (toim.) (2015) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino.
- Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria & Karonen, Petri (2015) Ennen huomispäivää. Toisen maailmansodan päättymisen Suomessa ja Euroopassa. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino, 11–36.
- Kormano, Riitta (2014) *Sotamuistomerkki Suomessa. Voiton ja tappion modaalista sovittelua*. Turun yliopiston julkaisuja C 396. Turku: Turun yliopisto.
- Koselleck, Reinhart (1994) Einleitung. Teoksessa Reinhart Koselleck & Michael Jeismann (toim.) *Der politische Totenkult. Kriegerdenkmäler in der Moderne*. München: Wilhelm Fink, 9–20.
- Kronlund, Jarl (toim.) (1988) *Suomen puolustuslaitos 1918–1939. Puolustusvoimien rauhan ajan historia*. Porvoo: WSOY.
- Kulomaa, Jukka (1995) *Käpykaartiin 1941–1944? Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana*. Helsinki: Painatuskeskus.

- Kuusi, Eino (1923) *Asuntojen tuotanto Suomen kaupungeissa vuosina 1912–1922 ja toimenpiteitä sen elvyttämiseksi*. Helsinki: Sosiaaliministeriö.
- Kuusi, Eino (1924) *Työttömyys ja työttömyyspolitiikka*. Teoksessa Leo Harmaja et al. (toim.) *Valtiotieteiden käsikirja IV*. Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö, 225–237.
- Kuusi, Eino (1936) *Raittiusvaatimus ja ajan henki*. Puhe Suomen Akateemisen Raittiusliiton vuosipäivänä 23.2.1936. Helsinki: Suomen Akateeminen Raittiusliitto.
- Lappalainen, Jussi T. (1989) *Hakkapeliittain joukkoon*. Suomen ratsuväen rekrytointi 1638–1649. *Tiede ja ase* 47/1989, 135–152.
- Lappalainen, Jussi T. (2001) *Sadan vuoden sotatie. Suomen sotilaat 1617–1721*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Latva-Äijö, Annika (2004) *Lotta Svärdin synty. Järjestö, armeija, naiseus 1918–1928*. Helsinki: Otava.
- Liesinen, Kalle (2018) *Rauhanturvaamisesta kriisinhallintaan*. Teoksessa Mikko Karjalainen (päätoim.) *Suomen puolustusvoimat 100 vuotta*. Helsinki: Edita, 441–479.
- Luostarinen, Heikki (1986) *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö*. Tampere: Vastapaino.
- Lähteenmäki, Maria (1999) *Jänkäjäkääreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. Historiallisia tutkimuksia 203. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Malinen, Antti (2018) *Marriage guidance, women and the problem(s) of returning soldier(s) in Finland, 1944–1946*. *Scandinavian Journal of History* 43:1, 112–140.
- Manninen, Ohto (1974) *Kansannoususta armeijaksi. Asevelvollisuuden toimeenpano ja siihen suhtautuminen valkoisessa Suomessa kevättalvella 1918*. Historiallisia Tutkimuksia 95. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Meinander, Henrik (2009) *Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunneaisema*. Suom. Paula Autio (alkup. 2009). Helsinki: Siltala.
- Miettunen, Katja-Maria (2009) *Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoitten rakentamana ajanjaksona*. Bibliotheca Historica 126. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mälkki, Juha (2008) *Herrat, jätkät ja sotataito. Kansalaisotilas- ja ammatillisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvuilla "talvisodan ihmeeksi"*. Bibliotheca Historica 117. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nevala-Nurmi, Seija-Leena (2012) *Perhe maanpuolustajana. Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944*. Tampere: Tampere University Press.
- Nummi, Jyrki (1993) *Jalon kansan parhaat voimat. Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit Tuntematon sotilas ja Täällä Pohjantähden alla*. Porvoo: WSOY.
- Nykvist, Nils-Erik (2005) *Sextiettän. Infanteriregemente 61*. Helsinki: Söderströms.
- Olsson, Pia (2005) *Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa*. Helsinki: Otava.
- Pajunen, Julia (2017) *Tulkintojen ristitulella. Kristian Smedsin Tuntematon sotilas teatteri- ja mediaesityksenä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Peltonen, Ulla-Maija (1989) *Naisia turvasäilössä*. Helsinki: Art House.
- Peltonen, Ulla-Maija (2003) *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pipping, Knut (1947) *Kompaniet som samhälle. Iakttagelser i ett finskt frontförband 1941–1944*. Turku: Åbo Akademi.
- Pleiss, Detlev (2017) *Bodenständige Bevölkerung und fremdes Kriegsvolk. Finnen in deutschen Quartieren 1630–1650*. Turku: Åbo Akademi.
- Raitis, Riikka & Haavio-Mannila, Elina (toim.) (1993) *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Porvoo: WSOY.
- Rentola, Kimmo (1994) *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Porvoo: WSOY.
- Rose, Nikolas (1999) *Governing the soul. The shaping of the private self*. Lontoo: Free Association.
- Roselius, Aapo (2010) *Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminassa 1918–1944*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 186. Helsinki: Suomen Tiedeseura.

- Räihä, Antti & Karonen, Petri (2016) Ruotsalainen ja suomalainen, mutta ei koskaan venäläinen. Suomen ja suomalaisuuden rakentaminen 1900-luvun alkupuolen tietokirjoissa. *Faravid* 42/2016, 63–79.
- Screen, John E. O. & Syrjö, Veli-Matti (2003) *Keisarillinen Suomen kadettikoulu 1812–1903. Haminan kadetit koulussa ja maailmalla*. Helsinki: Tammi.
- Siironen, Miika (2012) *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Tampere: Vastapaino.
- Siltala, Juha (1985) *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Helsinki: Otava.
- Siltala, Juha (2009) *Sisällissodan psykohistoria*. Helsinki: Otava.
- Silvennoinen, Oula & Tikka, Marko & Roselius, Aapo (2016) *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. Helsinki: WSOY.
- Strandén, Sofie (2010) ”I eld, i blod, i frost, i svält”. *Möten med veteraners, lottors och sjuksköterskors berättande om krig*. Turku: Åbo Akademi.
- Sulamaa, Kaarle (2006) *Veteraania ei jätetä. Suomen Sotaveteraaniliitto 1957–2007*. Helsinki: Suomen Sotaveteraaniliitto.
- Sulamaa, Kaarle (2009) *Lotat, uskonto ja isänmaa. Lotat protestanttis-nationalistisina nunnina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suomen Historiallinen Seura. Pöytäkirjat* (1934) Historiallinen Arkisto 41. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Tepora, Tuomas (2011) *Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tilli, Jouni (2014) *Suomen pyhä sota. Papit jatkosodan julistajina*. Jyväskylä: Atena.
- Tuomaala, Saara (2004) *Työväkekeivistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Bibliotheca Historica 89. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuominen, Marja (1991) ”Kaikki me ollaan sotilaitten lapsia”. *Sukupuolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*. Helsinki: Otava.
- Tuomisto, Tero (1994) *Etulinjassa. Rintamamiesveteraanien Liitto 30 vuotta*. Helsinki: Rintamamiesveteraanien Liitto.
- Vares, Vesa (1994) *Suomalaisen konservatismiä tutkimaan ongelmia – Lauri Ingmanin tapaus*. *Historiallinen aikakauskirja* 92:1, 36–41.
- Vares, Vesa (2007) *Kuitenkin me voitimme! Uuspatrioottiset tulkinnat talvi- ja jatkosodasta suomalaisissa populääriesityksissä*. Teoksessa Markku Jokisipilä (toim.) *Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5.7 ryssä*. Helsinki: Ajatus, 183–212.
- Varpio, Yrjö (2007) *Väinö Linnan elämä*. Helsinki: WSOY.
- Villstrand, Nils Erik (2011) *Sveriges historia 1600–1721*. Tukholma: Norstedts.